

СУЧАСНІ КРИМІНАЛЬНІ РИЗИКИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

PRESENT CRIMINAL RISKS IN THE JOURNALIST'S PROFESSIONAL ACTIVITY

Степаненко О.В., д.ю.н., доцент,
завідувач кафедри кримінального права

Національний університет «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-4677-9868

Павлова О.С., д.філос. в гал. права,
асистент кафедри кримінального права

Національний університет «Одеська юридична академія»
orcid.org/0009-0005-2815-337X

Стаття присвячена загальному аналізу сучасних кримінальних ризиків, що виникають у професійній діяльності журналістів, включно з ризиками, пов'язаними з воєнними діями, агресивними діями третіх осіб, технологічними загрозами та проявами юридичного тиску; здійснення загальної оцінки правових засобів захисту журналістів, що передбачені українським законодавством, та виявлення сучасних тенденцій та викликів у сфері кримінальної відповідальності, що стосуються переслідування журналістів, атак на інформаційні ресурси та фізичної безпеки представників медіа спільноти.

Сучасні кримінальні ризики для журналістів в процесі здійснення ними професійної діяльності є багатовимірними. Вони охоплюють як прямі загрози для життя та здоров'я журналістів (вбивства, тілесні ушкодження, викрадення), так і непрямі – юридичні, психологічні та технологічні (SLAPP-позови, перешкоджання доступу до інформації, кібератаки, пошкодження майна). В умовах російської агресії ці ризики значно посилюються та доповнюються військовими злочинами проти журналістів та медійних структур. Кримінально-правова кваліфікація правопорушень проти журналістів є складною та багаторівневою: вони можуть підпадати під норми як національного кримінального законодавства, так і під міжнародне гуманітарне право, залежно від контексту: мирного часу чи збройного конфлікту. Незважаючи на наявність окремих кримінально-правових норм (низка з яких, на наш погляд є наслідок непродуманої та надмірної криміналізації) та міжнародних механізмів захисту, практична їх реалізація здебільшого залишається обмеженою через недосконалість процедур, бюрократичні перепони та недостатній рівень правової культури. Поширення SLAPP-позовів, кібератак, створення фейкових клонів медіа, дискредитації медіа, маніпуляції з публічною інформацією створюють «охолоджувальний ефект», обмежують свободу слова.

Ключові слова: кримінальні ризики, кримінальне правопорушення, професійна діяльність, журналіст, переслідування, наклеп, охолоджувальний ефект, воєнний стан.

The article is presented for general analysis of present-day criminal risks emerging in the professional activity of journalists, including risks associated with military actions, aggressive actions of third parties, technological threats, and acts of legal harassment; conducting a general analysis of the legal means of protection for journalists provided for by Ukrainian legislation, and identifying current tendencies and threats in the sphere of criminal liability related to the harassment of journalists, attacks on information resources, and the physical safety of representatives of the media community.

The current criminal risks for journalists in the context of their professional activities are multidimensional. They include both direct threats to the life and health of journalists (murder, personal injury, kidnapping) and indirect threats—legal, psychological, and technological (SLAPP lawsuits, obstruction of access to information, cyberattacks, damage to property). In the context of Russian aggression, these risks are significantly increased and added to by war crimes against journalists and media organizations. The qualification of offenses against journalists is complex and multi-layered: they may qualify under both national criminal law and international humanitarian law and human rights standards, depending on the context: peacetime or armed conflict. Although there are some criminal law provisions (a number of which, in our view, are the result of ill-considered and unnecessary criminalization) and international protection mechanisms, their practical implementation remains largely limited due to imperfect procedures, bureaucratic obstacles, and an insufficient level of legal culture. The growth of SLAPP lawsuits, cyberattacks, fake media clones, media defamation, and manipulation of public information create a “chilling effect” and limit freedom of speech.

Key words: criminal risks, criminal offenses, professional journalism, harassment, defamation, chilling effect, martial law.

Професійна журналістська діяльність традиційно пов'язана з підвищеним рівнем загальних правових і кримінальних ризиків. В умовах цифровізації інформаційного простору, гібридних інформаційних загроз, які стали невід'ємною складовою сучасного ведення збройної агресії, та трансформації медіапростору, кримінальні ризики журналістської діяльності набувають нових форм. Журналісти виконують важливу соціальну функцію, оскільки забезпечують свободу слова, інформування суспільства про нагальні та резонансні події, здійснюють соціальний контроль за діяльністю влади, що в здатне спричинити конфліктні ситуації, які в окремих випадках набувають загрозливих кримінальних явищ.

Питання кримінально-правового забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні неодноразово піднімалися на науковому рівні та досліджувалися в роботах А. С. Бондарчук, А. В. Боровика, К. М. Буряк, І. М. Ізай, О. О. Кирбят'єва, А. В. Коваленка,

І. І. Митрофанова, В. І. Павликівського, Є. Л. Стрельцова, Ю. В. Сподарик та ін. Та враховуючи сучасні темпи ведення гібридної інформаційної війни, значимість інформаційного впливу на формування соціальної, політичної свідомості, загальноєвропейські тенденції посилення гарантій захисту свободи слова та журналістської діяльності, актуалізують подальші дослідження тенденцій кримінально-правового захисту медійної діяльності.

Метою статті є аналіз сучасних кримінальних ризиків, що виникають у професійній діяльності журналістів, що включає в себе ідентифікацію та класифікацію кримінальних загроз, які можуть виникати під час виконання журналістських обов'язків, включно з ризиками, пов'язаними з воєнними діями, агресивними діями третіх осіб, технологічними загрозами та проявами юридичного тиску; проведення загальної оцінки правових засобів захисту журналістів, що передбачені українським законодавством, виявлення сучасних тенденцій та викликів у сфері кримі-

нальної відповідальності, що стосуються переслідування журналістів, атак на інформаційні ресурси та фізичної безпеки представників медіа спільноти.

Під кримінальними ризиками журналістської діяльності слід розуміти сукупність загроз, пов'язаних із можливістю вчинення щодо журналіста, його особистої безпеки, життя, здоров'я, власності, кримінальних правопорушень або притягнення журналіста до кримінальної відповідальності у зв'язку з виконанням професійних функцій. В умовах мирного часу можна виділити наступні ключові групи ризиків для журналістської діяльності: журналіст як потерпілий (жертва) кримінального правопорушення у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності (фізичне насильство (ст. 345-1 КК України), посягання на життя (ст. 348-1 КК України), та особисту недоторканість (ст. 348-1 КК України), майнові права (ст. 347-1 КК України), окремі форми перешкоджання професійній діяльності журналіста (ст. 171 КК України); та інші форми переслідування з боку осіб, діяльність яких журналіст висвітлює. Щодо існуючого нормативного підходу в цих питаннях вважаємо, включення ст.ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК до розділу XV КК України штучним та таким, що порушує структуру Особливої частини КК України та принципи її побудови. З урахуванням визнання надмірності такої криміналізації та досвіду зарубіжного правового регулювання аналогічного питання, підтримуємо ідею виключення ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 з КК України. За вчинення вказаних діянь щодо журналіста у зв'язку з виконанням ним професійних обов'язків, виходимо з того, що відповідальність має наставати за ст. ст. 121, 122 або 125 КК, ст. 194, 115, 147 КК України, з урахуванням відповідної обтяжуючої обставини – «у зв'язку з виконанням журналістом професійного обов'язку». Слід додати, що жодне з резонансних посягань на журналістів не було кваліфіковане за спеціальними нормами: справа про посягання проти К. Гандзюк – кваліфіковано за ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 121 КК України (мотив, пов'язаний з професійною діяльністю не був встановлений) [1]; у справі за фактом загибелі П. Шеремета – розпочато кримінальне провадження за п. 5 ч. 2 ст. 115 ККУ, однак й по сьогодні вирок не винесений [2].

З часів запровадження карантину через пандемію коронавірусу сформувалася «негативна практика» недопущення журналістів на сесії органів місцевої влади, державної влади (при цьому, місцеві органи влади не забезпечували будь-якого іншого доступу до інформації із сесії для медіа, зокрема не організовували онлайн-трансляції), обґрунтовуючи таке рішення «захистом громадського здоров'я» [3; 4], наразі така негативна практика зберігається, з поданням іншого обґрунтування її «потребами захисту національних інтересів», набуваючи ознак зловживання владою, спрямованих на створення штучних фізичних перешкод в доступі до публічної інформації, і таке діяння фактично залишається за межами кримінально-правового регулювання.

Натомість ненадання або відмова у наданні інформації за запитами як форма діяння, відповідальність за яке передбачено ч. 1 ст. 171 КК України, набагато ефективніше захищається шляхом звернення до суду з адміністративним позовом [5; 6].

Набуває актуальності в сучасних умовах необхідність вироблення механізмів захисту журналіста від ризиків незаконного впливу з боку посадових осіб, які можуть набувати ознак незаконних затримань чи обшуків (ст. 371 КК України – в умовах воєнного стану збільшується ризик недоведеності незаконності таких дій), блокування доступу журналіста до публічної інформації (під надуманим приводом захисту національних інтересів – ст. 171 КК України, яка в цьому аспекті є малоефективним засобом захисту), використання владних повноважень з метою тиску, цензурування, обмеження діяльності журналіста. В умовах цифровізації інформаційного простору

з метою дискредитації журналіста або медійного представника, спостерігається поширення створення інформаційних провокацій та штучних приводів для кримінального переслідування (deepfake-контент).

Особи, зацікавлені в здійсненні тиску на журналіста, вдаються до незаконного спостереження, за допомогою фішингових атак, доступу до редакційних архівів, зламу персональних акаунтів, незаконно отримують приватну переписку журналістів з метою її використання для подальшого тиску або переслідування медійника. Оскільки питання відповідальності за «переслідування» в національному кримінальному праві є невирішеним, вважаємо нагальним постало питання в межах ст. 171 КК України дати визначення «переслідування», під яким розуміти залякування, спостереження, або надсилання повідомлень чи телефонних дзвінків, які повторюються в часі, та створюють у жертви обґрунтований страх за власне життя та/або здоров'я або близьких осіб; і на відміну від законодавчого підходу (ч. 2 ст. 171 КК України) визначити переслідування як злочин, а не кримінальний проступок.

В умовах воєнного стану такі ризики значно посилюються через розширення повноважень правоохоронних органів, обмеження певних прав та свобод людини і громадянина, обмеження інформаційного контенту з мотивів захисту національних інтересів. Воєнний стан обґрунтовано змінює баланс між свободою слова та безпековими обмеженнями, як-от: посилення кримінальної відповідальності за розголошення інформації щодо даних про рух військ, об'єкти критичної інфраструктури, результати ворожих ударів до офіційного оприлюднення (з березня 2022 р. – ст. 114-2 КК України); обмеження доступу до зон воєнних дій, спеціальні правила акредитації, вимога дотримання «єдиного телемарафону».

Спроби утиску журналістської діяльності спостерігалися і на законодавчому рівні, і серед іншого, це законопроект №10242 від 09.11.2023р., яким пропонувалося внести зміни до ст. 361-2 КК, які могли б стати перепорою в роботі журналістів – розслідувачів та викривачів в частині загрози для розкриття джерел інформування журналістів. Запропоновані у законопроекті №10242 [7] зміни до ст. 361-2 КК України необхідно розглядати у ширшому контексті конституційних гарантій свободи вираження поглядів та професійної діяльності журналіста. Конституцією України кожному гарантується право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію, а обмеження цього права можливе лише за умов дотримання принципу пропорційності та виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку. Пропозиція розширити сферу дії ст. 361-2 КК на «інформаційно-комунікаційні системи, у тому числі публічні електронні реєстри» фактично створило б колізію між правом журналіста отримувати суспільно важливу інформацію та кримінально-правовою заборобою на використання частини такої інформації. Це може призвести до надмірної криміналізації журналістської діяльності, що суперечить принципу *ultima ratio* (використання кримінально-правових засобів лише як останнього засобу захисту).

Важливо врахувати і міжнародні стандарти. ЄСПЛ наголошує (справи *Goodwin v. United Kingdom* [8], *Sanoma Uitgevers B.V. v. the Netherlands* [9]), що захист журналістських джерел є ключовим елементом свободи преси, а втручання держави, яке може призвести до розкриття джерел, допускається лише у виняткових випадках та за наявності «необхідності в демократичному суспільстві». Публічні реєстри за своєю правовою природою призначені для відкритості та прозорості, а частина даних у них уже має статус відкритих відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Розширення кримінальної відповідальності на будь-яке поширення інформації з таких джерел в умовах воєнного стану створює

ризик кваліфікації дій журналістів як особливо тяжкого злочину, що є непропорційним щодо мети обмеження, та створювало б підстави для застосування найширшого спектра негласних слідчих (розшукових) дій на підставі ст. 246 КПК України. Позитивною тенденцією є те, що станом на грудень 2024 року у доопрацьованій версії законопроекту санкцію за ч. 3 ст. 361-2 КК було пом'якшено (максимальний строк позбавлення волі зменшено до п'яти років). Це свідчить про усвідомлення законодавцем неприпустимості надмірного кримінально-правового тиску на журналістську спільноту та часткове усунення ризику втручання у професійну діяльність журналістів.

Останнім часом у публічному дискурсі та в законодавчій ініціативі [10; 11; 12] знову актуалізується ідея відновлення кримінальної відповідальності за наклеп. Це викликає суттєве занепокоєння серед журналістської спільноти та громадянського суспільства, які обґрунтовано вбачають у таких законодавчих ініціативах ризик створення інструменту для обмеження свободи слова, як наслідок, масових та невибіркових переслідувань журналістів (SLAPP-позови), що здатне паралізувати журналістські розслідування корупційних правопорушень, зловживань владою та інших суспільно значущих проблем. В Україні вже існує механізм цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації, передбачений ст. 297, 280, 1167 ЦК України, який узгоджується з принципом найменш інтенсивного втручання («least restrictive means» – справи *Lingens v. Austria* [13]), а кримінальне переслідування за наклеп має стримувальний (охолоджуючий) ефект для журналістів і суспільства загалом, і тому повинно застосовуватися лише у виняткових випадках (*Cumpăna and Mazăre v. Romania* [14], *Morice v. France* [15]). Слід звернути увагу, що на сьогодні і цивільно-правовий механізм використовується з метою здійснення незаконного тиску на журналістів: депутат міської ради подав судовий позов проти місцевого медіа «Конкурент» про захист честі, гідності та ділової репутації, спростування недостовірної інформації та відшкодування 50 тисяч гривень морального збитку [16]; Хмельницький апеляційний суд розглянув апеляційну скаргу місцевого медіа *Vsim.ua* (ТОВ «Медіахолдинг «Всім») та задовольнив її, скасувавши рішення суду першої інстанції за позовом заступника міського голови м. Хмельницького про захист честі, гідності, ділової репутації та компенсацію моральної шкоди [17]; касаційну скаргу О. Гладковського у справі за позовом експерта першого заступника секретаря РНБО України проти журналістів *Bihus.info* Верховний суд 14.03.2024 р. залишив без задоволення [18]; Верховний Суд визнав необґрунтованими вимоги С. Семочко про захист честі, гідності й ділової репутації та спростування недостовірної інформації на авторів розслідування про майно і російські паспорти його родини скасувавши ці рішення [19].

Додатково слід врахувати тенденції європейського права: в більшості країн ЄС спостерігається тенденція до повної або часткової декриміналізації наклепу та образи, що обумовлено саме необхідністю забезпечення свободи слова, зменшенням ризиків зловживань та небезпекою кри-

мінального тиску на медіа. Тому відновлення кримінальної відповідальності за наклеп в Україні суперечитиме стандартам Ради Європи та загальноєвропейській тенденції, є юридично невиправданим, непропорційним та потенційно небезпечним для демократичного розвитку України.

Крім внутрішніх загроз в сучасних умовах діяльність журналіста піддається підвищеним ризикам з боку воєнних злочинців та диверсійних груп, оскільки журналісти для агресора представляють особливу цінність, оскільки через них він намагається впливати на населення як на окупованих територіях, так само використовувати журналіста для власної пропаганди в національних українських медіа. Журналісти стаються жертвами викрадень, катувань, насильницьких злочинів (закатована та загинув журналістка В. Рощина, умисно вбитий Б. Рено, утримувані в полоні – М. Левін, Д. Хилок, І. Данилевич, І. Левченко, В. Філімон ін.), інформаційних атак (наприклад, телеканал «Еспресо» хакери зламали ефір та спробували запуснути ролик з наративами російського ПСГО про мобілізацію в Україні) і спроб вербування (на території т.о. Криму). Вбивства, тілесні ушкодження є тяжкими злочинами (ст. ст. 115, 121, 345-1, 348-1, 349-1 КК України), при вчиненні у контексті міжнародного збройного конфлікту (в тому числі, катування та викрадення) є воєнними злочинами і порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Сучасні кримінальні ризики для журналістів в процесі здійснення ними професійної діяльності є багатовимірними. Вони охоплюють як прямі загрози для життя та здоров'я журналістів (вбивства, тілесні ушкодження, викрадення), так і непрямі – юридичні, психологічні та технологічні (SLAPP-позови, перешкоджання доступу до інформації, кібератаки, пошкодження майна). В умовах російської агресії ці ризики значно посилюються та доповнюються військовими злочинами проти журналістів та медійних структур в цілому. Кримінально-правова кваліфікація правопорушень проти журналістів є складною та багаторівневою: вони можуть підпадати під норми як національного кримінального законодавства, так і під міжнародне гуманітарне право та стандарти захисту прав людини, залежно від контексту: мирного часу чи збройного конфлікту. Незважаючи на наявність окремих кримінально-правових норм (низка з яких, на наш погляд є наслідок непродуманої та надмірної криміналізації) та міжнародних механізмів захисту, практична їх реалізація здебільшого залишається обмеженою через недосконалість процедур, бюрократичні перепони та недостатній рівень правової культури. Поширення SLAPP-позовів, кібератак, створення фейкових клонів медіа, дискредитації медіа, маніпуляції з публічною інформацією створюють «охолоджувальний ефект», обмежують свободу слова. Запровадження та вдосконалення кримінально-правових норм в частині захисту прав журналістів має бути збалансованим: з одного боку, необхідно посилювати відповідальність за злочини проти журналістів, особливо в умовах збройної агресії, з іншого – уникати надмірної криміналізації, що може обмежувати свободу слова (наприклад, у випадку криміналізації наклепу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 26 червня 2023 року, справа №757/31502/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111775981>
2. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 17 грудня 2020 року, справа № 761/25689/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94078111>
3. Поліція Миколаєва закрила справу щодо недопуску журналістів у міськраду. URL: <https://imi.org.ua/news/politsiya-mykolayeva-zakryla-spravu-shhodo-nedopusku-zhurnalistiv-u-miskradu-i66924>
4. Лисюк К. У Дніпрі журналістку не пустили в сесійну залу під час засідання міськради. URL: <https://imi.org.ua/news/u-dnipri-zhurnalistku-ne-pustily-u-sesijnu-zalu-pid-chas-zasidannya-miskrady-i66840>
5. Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду від 06 березня 2025 року, справа № 560/10849/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125655115>
6. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 2 березня 2025 року, справа № 460/4375/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125823658>

7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за несанкціоноване втручання, збут або розповсюдження інформації, що оброблюється в публічних електронних реєстрах, та посилення кримінальної відповідальності під час дії воєнного стану за кримінальні правопорушення у сфері використання інформаційно-комунікаційних систем: Проект Закону № 10242 від 09.11.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43139>

8. Case of Goodwin v. The United Kingdom (Application no. 17488/90). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57974%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57974%22]})

9. Case of Sanoma Uitgevers B.V. V. The Netherlands (Application no. 38224/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-100448%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-100448%22]})

10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини №11013 від 19.07.2012. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44065

11. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за наклеп №9306 від 20.11.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64959

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації №10139 від 12.03.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65657

13. Case Of Lingens V. Austria (Application no. 9815/82). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57523%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57523%22]})

14. Case Of Cumpănă And Mazăre V. Romania (Application no. 33348/96). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-67816%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-67816%22]})

15. Case Of Morice V. France (Application no. 29369/10). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-154265%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154265%22]})

16. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 травня 2025 року, справа № 161/8026/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127254802>

17. Постанова ВС 27 листопада 2024 року, справа № 686/33838/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410605>

18. Постанова ВС від 14 березня 2024 року, справа № 127/18736/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117974738?fbclid=IwAR1kx6zrxx4j-Olt_Oq9uLalLmiel95wOjd-ic5GgEM5emxLKGluXCsV38_aem_AXRxdp2DrU1dFVb-6snftpncl4_5RgHZCjOPa6Id7IBc4SszoDXJPey-D7mEqJ5PqX30na0bXGQILEZKG7R7rCl

19. Постанова Верховного Суду від 14 грудня 2022 року, справа № 752/9138/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108026206>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 30.12.2025